

lektualaca koji su došli među ustanike. Prve tri godine nije imao nikakvog službenog zvanja, ali je rukovodio školama i vanjskim poslovima i obavljao mnoge odgovorne poslove, »tako da ništa važnije nije bez njega preduzimano«. Međutim, konkretni Dositejev prosvjetiteljski program sveden je samo na dvije točke: organiziranje školstva i osnivanje tiskare, tvrdi Stojković. Ubrzo nakon što je postao prvi srpski »popečitelj prosvještenija« (siječanj 1811) Dositej je preminuo (10. travnja 1811). Njegova je biblioteka 1813. propala, a s njom i testament i drugi neobjavljeni spisi.

U petoj glavi, »Rezultati geneze Dositejevih filozofskih pogleda: Dositej — tipični prosvjetitelj XVIII veka ali čvrsto utemeljen u svome narodu« (112—120), Stojković je dao svoju ocjenu Dositejeva života i rada. Prema njemu, Dositej je »raspolagao retkom ličnom hrabrošću da govori i radi samo ono što misli i oseća«, bio je »više receptivna nego kreativna priroda«, imao je snažnu volju i životnu energiju. Njegov je karakter bio izuzetan, tvrdi Stojković. Dositej je bio pravi kozmopolit, ali istovremeno i vatreni rodoljub. Govorio je ili poznavao 12 jezika. U svojoj je djelatnosti spojio »tri bitne komponente našeg kulturnog habitusa — pozitivnu, još živu narodnu tradiciju, još životvorne elemente nasleđa Istoka i savremene tekovine Zapada« (115). Stojković smatra da Dositej nije ni stručan sistematski filozof, ni naučnik, ni književnik, nego prvenstveno učitelj i prosvjetitelj. Njegov intelektualni i moralni primjer presudno je utjecao na dalje duhovno formiranje srpskog naroda.

Damir Agičić

DIMITRIJE DIMO V U J O V I Ć: PODGORIČKA SKUPŠTINA 1918.
Zagreb 1989, 287.

Jedan od najistaknutijih crnogorskih znanstvenika i osnivača Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, historičar Dimitrije Vujović, već više od trideset godina proučava problematiku ujedinjenja Crne Gore i Srbije. Dio rezultata svoga rada Vujović je predočio u knjizi o Podgoričkoj skupštini. Knjiga se sastoji od dva dijela: znanstvene rasprave o Skupštini i originalnog teksta bilježaka koje su na njoj bile vođene. Vujović je naglasio da ga je upravo mogućnost objavljivanja tih bilježaka potakla da pripremi posebnu knjigu o Podgoričkoj skupštini. Pored toga, i drugi su razlozi utjecali na pojavu ove knjige, prvenstveno Vujovićeva želja da se suprotstavi navali kvazinaučnih i dnevnopolitičkih tvrdnji o ujedinjenju Crne Gore i Srbije.

Prvi dio knjige, Vujovićeva rasprava, sastoji se od četiri glave. Nakon *Predgovora* i kratkog *Uvoda* slijedi prva glava, *Pripreme* (11—75). Vujović govori o prijedlozima za ujedinjenje Crne Gore i Srbije koji su se javljali tokom prvog svjetskog rata. Osnovu planova koji su nastajali poslije proba solunskog fronta činio je prijedlog da pristaše ujedinjenja među Crnogorcima zajedno sa srpskom ojskom uđu u Crnu Goru i uspostave svoju vlast i proglase ujedinjenje. U skladu s tim prijedlogom formiran je odred za operacije u Crnoj Gori. U domovinu je upućen i Janko Spasojević, član Glavnog crnogorskog odbora za narodno ujedinjenje, i predstavnik srpske vlade Svetozar Tomić. Oni su pristupili organizaciji jedne skupštine koja bi trebala proglasi i ujedinjenje. Raspisana su Pravila za biranje narodnih poslanika. Njihov original nije bio ada pronađen, ali su više puta objavljiva-

na na srpskohrvatskom i stranim jezicima. Prema jednom od tih izdanja (Svetožar Tomić, Desetogodišnjica ujedinjenja Crne Gore i Srbije, Beograd 1929) Vujović je objavio Pravila u prilogu knjige (181—182). Prema Pravilima ova skupština bitno se razlikovala od posljednje crnogorske narodne skupštine iz 1914. godine. Prvo, po imenu, jer ustav iz 1905. nije poznavao instituciju »velike narodne skupštine«. Zatim, po tome što su u izbore uključeni i krajevi osvojeni balkanskim ratovima. Dok je 1914. bilo izabrano 66 poslanika, sada ih je trebalo birati 168. Izbori su bili dvostepeni: prvo su birani povjerenici a zatim poslanici. Dobna granica poslanika smanjena je sa 30 na 25 godina. Vujović to povezuje s činjenicom da su upravo školovani mladi ljudi bili najveći protivnici kralja Nikole i pobornici ujedinjenja.

Za sve vrijeme dok su vođene pripreme za Podgoričku skupštinu, kralj Nikola pokušavao je u Parizu dobiti dozvolu za povratak u Crnu Goru. Postojalo je nekoliko prepreka kraljevu povratku, smatra Vujović. Prije svega, povratak je ovisio o stavu velikih sila, prvenstveno Francuske i Italije, koje su u tome imale suprotna gledišta. Francuska je, naime, dosljedno podržavala Srbiju, dakle i pobornike ujedinjenja među Crnogorcima, a Italija je bila uz kralja Nikolu i njegove pristaše. Osim toga, kralj nije imao sredstava za povratak i obnovu vlasti, a nedostajali su mu i ugledne i utjecajne ličnosti. Najvažniji nedostatak bio je, ističe Vujović, taj što Nikola nije imao svoju vojsku na čelu koje bi se mogao vratiti u domovinu. U tom pravcu kralj je činio neke pokušaje, ali bez većeg uspjeha.

Vujović je analizirao mnogobrojne zahtjeve kralja i njegove vlade da im se omogući što skoriji povratak u Crnu Goru. U nekim dokumentima Nikola se izjašnjavao i za jugoslavensku ideju. Sebe i Crnu Goru vidio je kao središte okupljanja Južnih Slavena. Vrhunac te jugoslavenske kampanje bio je kraljev proglas Jugoslavenima od 20. X. 1918. u kojem se pozdravlja jugoslavensko ujedinjenje i traži konfederacija. Vujović smatra da je Nikola istupao s konfederalističkim zahtjevima jer se nadao da će time pridobiti uza se članove Jugoslavenskog odbora i saveznike. Kraljevu jugoslavensku kampanju ocijenio je ne baš iskrenom. Bilo je to samo sredstvo za obranu dinastičkih interesa, a tako su to shvatili i oni kojima je bila namijenjena.

U Crnoj Gori malobrojni kraljevi pobornici organizirali su neke aktivnosti kojima su željeli omogućiti kraljev povratak i restauraciju vlasti. Međutim, bila je to slabo organizirana djelatnost, koja je negativno utjecala na kraljev položaj kod saveznika, ističe Vujović.

U drugoj glavi, *Zasjedanja* (77—98), Vujović prati tok skupštinskih sjednica i razmatra pitanje postojanja političkih struja u Skupštini. Smatra da je zasjedanje Skupštine trajalo tako dugo (šest dana, od 24—29. XI. 1918) iz više razloga: prvenstveno zbog želje da se ostavi utisak temeljitosti i ozbiljnosti rada; zatim, jer nije postojao poslovnik o radu, pa je rukovođenje sjednicama bilo teško; i treće, jer su se poslanici često javljali za riječ, a trajanje njihova izlaganja nije bilo ograničeno. Održane su dvije prethodne sjednice na kojima su verificirani zastupnički mandati i izabrano predsjedništvo Skupštine i pet redovnih sjednica. Vujović se ne slaže s nekim tezama u historiografiji o postojanju podjele na bjelaše — pobornike bezuvjetnog ujedinjenja, i zelenaše — protivnike takvog načina ujedinjenja, u Podgoričkoj skupštini. Međutim, postojala je druga podjela: na pripadnike Narodne stranke, tj. klubaše i na »omladince«. Pored toga, postojala je malo-

brojna grupa socijalistički orijentiranih poslanika. Oni su žestoko kritizirali kralja Nikolu i podnijeli prijedlog programa rada privremene vlade koji je bio mnogo radikalniji od prijedloga što ga je podnio Izvršni narodni odbor.

Skupštini su bili upućeni i brojni pozdavi. Više telegrama dolazilo je iz krajeva gdje je državnopravna tradicija Crne Gore bila jača, pa Vujović ispravno konstatira da je to bila posljedica organiziranog rada a ne spontana reakcija. U telegramima je izražena srpska i jugoslavenska konotacija, osuđivan je režim kralja Nikole i njegova kapitulacija u ratu, pozdravljena je srpska i saveznička vojska. Svi pozdravi čitani su pred poslanicima.

U trećoj glavi, *Odluke* (99—119), Vujović je detaljno analizirao prvo najvažniju odluku Podgoričke skupštine: »da se Crna Gora s bratskom Srbijom ujedini u jednu jedinu državu pod dinastijom Karađorđevića, te taku ujedinjene stupe u zajedničku otadžbinu našeg troimenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca«, a zatim i ostale odluke. Pored ove gore navedene odluke, donesene su i odluke o detronizaciji kralja Nikole i njegove dinastije, o izboru Izvršnog narodnog odbora i o tome da se o svemu izvijeste kralj, srpska vlada i saveznici, te dvije zasebne manje odluke: da se zabrani kralju i članovima dinastije ulazak u zemlju i da im se konfiscira imovina.

Vujović se ne slaže s historičarima koji tvrde da je odluka o ujedinjenju sadržavala određeni uvjet. Naime, neki su smatrali da je postojao uvjet da ujedinjena Srbija i Crna Gora uđu u zajednicu s ostalim Južnim Slavenima. Vujović ističe da takav uvjet nije nikada bio postavljen, a da to potvrđuju i rasprava na Skupštini i rad i dokumenti Izvršnog narodnog odbora. Odluka o ujedinjenju bila je tako formulirana da Crna Gora u Jugoslaviju ne stupa direktno već »preko« Srbije. Ujedinjenje Crne Gore i Srbije nije bilo ujedinjenje dvaju ravnopravnih faktora. Zapravo, Crna Gora pripojena je Srbiji. Čak nije bio predviđen nikakav oblik autonomije. Sve to izazvalo je otpor kod dijela crnogorskog stanovništva.

Jedno značajno pitanje vezano uz Podgoričku skupštinu jest pitanje njezina legitimiteta. Pored kralja Nikole i njegovih pobornika, Skupštinu su osporavali i neki naučnici. Vujović se ne slaže s njima, nego smatra da treba poći od volje naroda kao osnovnog izvora legitimiteta. U skladu s tim, budući da su odluke Podgoričke skupštine izražavale volju većine naroda, te odluke bile su legitimne, a jednako tako i vlast proizašla iz njih.

U posljednjoj glavi svoje rasprave, *Odjeci* (121—178), Vujović analizira kako su odluke Podgoričke skupštine primljene od strane kralja Nikole i njegovih krugova; zatim, kakav stav su prema tome zauzele velike sile i, na kraju, kakav je bio odjek u Crnoj Gori.

Kralj i vlada brzo su reagirali na odluke mnogobrojnim notama i memorandumima, preko »Glasa Crnogorca«, strane štampe i obraćanjem stranim vladama. Vujović je analizirao neke povode za pisanje tih akata: prijem delegacije Skupštine kod regenta Aleksandra, raskid diplomatskih odnosa između Srbije i Crne Gore, božićna pobuna u Crnoj Gori i Konferencija mira. Unatoč široko organiziranoj djelatnosti, kralj i vlada nisu uspjeli pridobiti velike sile uz svoje prijedloge. Neminovnost nestanka Crne Gore bila je sve očitija.

Velike sile nisu u početku prihvatile Podgoričke skupštine jer su još uvijek priznavale kralja Nikolu i nezavisnu Crnu Goru. Ipak, razlike među njima u pogledu crnogorskog pitanja bile su velike. Dok je Francuska bila

prijateljski naklonjena odlukama i ujedinjenju, Italija im je toliko bila protivna da je na svom tlu organizirala javne skupove protiv Podgoričke skupštine a u korist kralja Nikole. Velika Britanija i SAD bile su protiv odluka, ponekad su kritizirale politiku Srbije prema Crnoj Gori, ali nisu podržavale prijedloge kralja Nikole. Do raskida odnosa između velikih sila i Crne Gore došlo je tek nakon rapalskog ugovora i izbora za ustavotvornu skupštinu Kraljevstva SHS. Prvo je to učinila Francuska (prosinac 1920), zatim SAD (siječanj 1921) i Velika Britanija (ožujak 1921), dok je Italija još uvijek otezala s tim aktom. Napokon, u srpnju 1923. i ona je faktički priznala da je Crna Gora sastavni dio jugoslavenske države.

N kraju svoje rasprave Vujović je analizirao odjeke Podgoričke skupštine u Crnoj Gori. Pobornici odluka, bjelaši, bili su pokret dosta heterogenog sastava: mlada buržoazija, radništvo, velik broj seljaka, mnogi stariji i ugledni ljudi i gotovo sva omladina, te najveći dio crnogorske inteligencije. Sve njih povezivala je ideja bezuvjetnog ujedinjenja sa Srbijom. Međutim, sâm posao oko ujedinjenja bjelaši nisu obavili kako su mogli i trebali, smatra Vujović, i upućuje im kritiku što nisu vodili više računa o interesima crnogorskog naroda.

Zelenaši su se poslije Podgoričke skupštine bolje povezali i organizirali svoju djelatnost. Njihovi su centri bili Cetinje i Nikšić. Imali su uspjeha u nekim dijelovima Crne Gore, najviše tamo gdje su državne tradicije bile snažnije. Vujović ističe da nema dovoljno dokumenata na osnovu kojih bi se moglo objasniti koji su bili uzroci zelenaškog nezadovoljstva i njihovi ciljevi. Smatra da se ne mogu svi zelenaši poistovetiti s protivnicima ujedinjenja i pristašama kralja Nikole. Većina zelenaša izjašnjavala se, zapravo, za ujedinjenje, ali ravnopravno, tako da Crna Gora direktno uđe u jugoslavensku državu. Zelenaški pokret postavio je veliko historijsko pitanje, ističe Vujović — pitanje položaja Crne Gore u novoj državi. Međutim, zelenaši nisu bili dovoljno snažni da bi to pitanje i riješili u korist crnogorskog naroda.

Vujović zaključuje da je neprihvatljiva dilema ili bjelaški ili zelenaški pokret. On rješenje crnogorskog pitanja vidi u sintezi onih komponenti iz oba pokreta koje izražavaju interese crnogorskog naroda. »Ali ni takvim postupkom ne dolazimo do sinteze koja bi u potpunosti izrazila interese i težnje Crnogoraca jer se ni u bjelaškom ni u zelenaškom pokretu uzetim zajedno ne nalaze sve komponente koje to omogućavaju«. (178)

Već sam napomenuo da su u prilogu knjige objavljena Pravila za biranje narodnih poslanika (181—182) i Bilješke o radu Podgoričke skupštine (183—274). Te bilješke nisu stenografske, kao što ih drugi autori zovu, nego su nastale na taj način da je više osoba zapisivalo diskusije na sjednicama Skupštine. Dijelovi bilježaka već su objavljavani, a ovdje su objavljene u cjelini. Original bilježaka čuva se u biblioteci Istorijskog instituta Crne Gore u Titogradu.

Vujovićeva knjiga vrijedan je doprinos osvjetljavanju svih komponenti ujedinjenja Crne Gore i Srbije. Njegov pristup nije jednoznačan nego višestrana znanstvena analiza brojnih dokumenata iz domaćih i stranih arhiva i literature o problematici ujedinjenja. Rezultati koje nudi ova knjiga omogućuju da se razotkriju sve dnevno-političke i nacionalističke manipulacije oko ujedinjenja Crne Gore i Srbije i današnjeg položaja Crne Gore u Jugoslaviji.

Damir Agičić

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 23

ZAGREB

1990.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.